

Європи: Основи порівняльного правознавства. Європейські традиції / О. Харитонов, Є. Харитонов. – Х.: Одиссей, 2002. – 592 с.; Харитонов Є.О. Історія приватного права Європи: Західна традиція / Є.О. Харитонов – Одеса: Юридична література, 2001. – 328 с.; Підпригора О.О. Римське приватне право. Академічний курс: підручник для студентів юрид. вузів і фак. / О.О. Підпригора. – К: Вид. дім «Ін Юре», 2001. – 440 с.; Макарчук В.С. Римське приватне право: навч. посібник / В.С. Макарчук. – К.: Атіка, 2007. – 256 с.

2. Див.: Орач Є.М. Основи римського приватного права / Є.М. Орач, Б.Й. Тищик. – К.: Юрінком Інтер, 2000. – 272 с.

3. Харитонов Є.О. Правова система України: між західною та східною традиціями права / Є. Харитонов, О. Харитонova // Порівняльно-правові дослідження. – 2007. – № 1–2. – С. 161–168 [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://comparativelaw.org.ua/dopovidi/2_4_1.doc.

4. Косарев А.И. Римское право / А. Косарев. – М.: Юрид. лит., 1986. – 160 с.

УДК 340.12

О.І. Савайда

ЕНЦИКЛОПЕДІЯ ПРАВА В ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ПРАВОНАВЧІЙ КУЛЬТУРІ

Йдеться про систематизацію та узагальнення правового знання у сфері юриспруденції за часів формування європейської правознавчої культури.

Ключові слова: спеціалізація, систематизація, енциклопедизм, енциклопедія права, методологія юридичної науки.

Речь идет о систематизации и обобщении правового знания в сфере юриспруденции за период формирования европейской правовой культуры.

Ключевые слова: специализация, систематизация, энциклопедизм, энциклопедия права, методология юридической науки.

The systematization and generalization of the legal knowledge in the sphere of jurisprudence during the formation of the European legal culture are considered.

Key words: specialization, systematization, encyclopedism, encyclopedia of law, methodology of legal science.

Постановка проблеми. Спроби акумулювати загальні знання у будь-якій сфері призвели до широкої всебічної обізнаності у різних

галузях пізнання, що зрештою дістало відображення у сутності поняття «енциклопедизм». У правознавстві це поняття певною мірою закріпилося у процесі формування такої самостійної науки в системі юриспруденції, як енциклопедія права, що дає цілісне уявлення юридичного профілю. І хоч тепер енциклопедизм цієї науки певним чином перейняла теорія держави та права, проте важливо в історичному аспекті з'ясувати вагомість та фундаментальність внеску енциклопедії права в історію розвитку сучасної теорії держави та права і філософії права.

Стан дослідження. На висвітлення ряду аспектів означеної проблематики звернули увагу К. Неволін, Г. Цветков, М. Пилянкевич, А. Стоянов, М. Хлебніков, С. Егізаров, О. Жилін, В. Демченко, П. Богаєвський, М. Коркунов, М. Палієнко, П. Редькін, М. Ренненкампф, Д. Хлебніков, Б. Чичерін, Г. Шершеневич. Однак поза увагою залишається філософсько-правовий процес утворення енциклопедії права.

Водночас маємо підстави констатувати, що поки що нема комплексного досліджень, де висвітлювалися становлення та розвиток енциклопедії права як науки в європейській правовій культурі.

Виклад основних положень. Як відомо, витоки наукового правознавства європейської культури походять від римської юриспруденції. З історії виникнення римської юриспруденції відомо, що римські юристи переважно займалися лише однією частиною права, а саме цивільним правом, яке регулювало сімейні та майнові відносини приватних осіб.

Звичайно для того, щоб володіти всіма правовими знаннями із цивільного права тому, хто займався проблематикою цивільно-правових взаємовідносин, потрібно було мати первинне уявлення про основи цивільного законодавства Римської імперії. І на той час існували правові інституції, які служили пропедевтичним підручником у школах Римської імперії. Найперші та найвідоміші серед цивільно-правових інституцій були Інституції Гая (відомого римського юриста II ст. н.е.) [1, с. 25]. Певною мірою можна вважати тогочасні римські інституції первинними зародками правового енциклопедизму.

Пізніше утворюються вже цілі юридичні школи (глосатори, постглосатори, коментатори), які займаються засвоєнням та тлумаченням римського права [2, с. 41, 72]. Але навіть створення юридичних шкіл не сприяло усвідомленню юристами необхідності єдиного бачення правової матерії у цивільно-правових відносинах. Таке випадкове, одностороннє тлумачення не могло надати цілісної картини всьому

правознавству. Тому і у глосаторів, і у коментаторів наукове правознавство обмежувалося лише римським правом, тобто однією стороною всього права. Ці дві школи визнавали основним предметом свого вивчення цивільне право.

Звичайно, висовувалися окремі питання з сфери державного права, переважно права монарха; поширювалися цивільно-правові норми на міжнародні відносини (наприклад, при тлумаченні Дигестів доводилося торкатися окремих питань про злочини та покарання, тобто кримінального права). Але це все були лише окремі входження в інші сфери, де не створювалися спеціальні юридичні дисципліни. Наукове правознавство загалом обмежувалося цивілістикою (наукою цивільного права).

Отже, при такому розвитку право не потребувало енциклопедизму. Основні загальні поняття про право тогочасному суспільству постачалися інституціями римського права.

З часом та розвитком суспільних відносин межі права розширювалися. Не обмежуючись лише цивільно-правовими відносинами, право поширюється й на церковні, феодалні та кримінальні правовідносини. На основі цього виникає певна спеціалізація науки про право. Така спеціалізація в сфері права проявилася в двох напрямках: у різносторонності правового матеріалу стосовно виникнення юридичних норм та у характері визначуваних ними відносин життя [6, с. 15].

Безумовно, жодна з спеціалізацій не обумовлювала собою загальне розуміння права, не надавала цілісного розуміння правової сфери, не акумулювала загальні знання про право, а лише зосереджувалася на власному та конкретному предметі свого дослідження. Йі тому потреба в узагальненій правовій дисципліні чи науці була лише актуальною для однієї спеціалізації.

Пізніше в науковому правознавстві формуються дві спеціальності: римського або цивільного права та церковного або канонічного. Представників першої спеціальності почали називати легістами та цивілістами, тобто знавцями світських законів і цивільного права. А представників другої спеціальності називали декристами, або каноністами, тобто знавцями церковних постулатів. Закінчена юридична освіта повинна була вмщати в собі дві спеціальності, які і увійшли в коло викладання права в італійських університетах [3, с. 24].

Для регулювання земельних відносин було вироблено з використанням принципів звичаю елемент самостійної системи феодалного

права. Це право набуло найбільшого розвитку насамперед в Ломбардії, де його зафіксували у спеціальному збірнику. Викладені тут норми почали вивчати та тлумачити. Таким чином, феодальне право стало предметом наукового правознавства і сформувалося як спеціальна юридична дисципліна [4, с. 52].

До XII ст. відносять початки спеціальної розробки кримінального права. Але ця наука розвинулася і набула статусу університетської дисципліни лише в XVI ст.

Згодом поступово поодинокі утворення шляхом спеціалізації виокремлювалися у певну цілість, що становила предмет та завдання енциклопедії права, вже як узагальненого вчення про право. У процесі змін у житті людей звичайно відбувалися і зміни в правовому полі всієї країни та взаємовідносин людей між собою, і тому для набуття світоглядного бачення та вирішення суспільних відносин не вистачає лише одного знання конкретної сфери права. Із збільшенням та роздрібненням правової сфери з'явилася потреба у створенні правових творів, які б давали можливість одночасно обліковувати та співставляти весь правовий матеріал. Щоб задовольнити таку потребу, потрібно було створити єдиний витвір права, який передбачав би можливість розглядати наявні сфери права у цілісній сукупності.

Першим таким науково обґрунтованим правовим підручником став твір Вільгельма Дурантіса «Юридичне зерцало» XVI ст. [1, с. 18]. Цей твір являв собою систематичний посібник всього чинного на той час права (і цивільного, і церковного) для юристів-практиків. Ідею видання такого твору з правознавства і його назву запозичено від у сучасника В. Дурантіса – Вікентія де Бове, який вже був автором енциклопедичного збірника.

На XVI ст. припадає формування енциклопедії права. на той час з'являється низка книг методологічного та систематичного характеру, які охоплюють всі галузі права. Оскільки поняття «енциклопедія» таке різнобарвне і разом з тим невизначене, то можна під такий тип видання зараховувати практиковані тоді огляди юридичних наук. Тим більше, що базою для них слугувало переважно римське та канонічне право [5, с. 14].

Перші науково-теоретичні знання про право на тернах українського правознавства почали створюватися досить пізно, на початку XVIII ст., коли вже діяли Академія наук, навчальні заклади та університети, де викладали юридичні дисципліни [7, с. 31]. Склад таких вчень про право на перших етапах свого існування обмежувався

тим, що вже було розроблено юридичною наукою Заходу. Про праці Гроція, Т. Гобса, Дж. Локка, Б. Спінози, С. Пуфендорфа, Х. Вольфа, Ш. Монтеск'є, Ж-Ж. Руссо, І. Канта читали лекції професори з університетських кафедр.

Всі первинні енциклопедичні, теоретичні та наукові знання про право формувалися в рамках самостійної науки – філософії права. Вона досліджувала не стільки теоретичні основи позитивного права (на що насамперед зверталася увага в енциклопедії права), стільки право, яким воно повинно бути через призму ідеальних критеріїв, тобто предметом цієї науки виступало природне право. Енциклопедія права була дисципліною, під якою розуміли короткий виклад інших юридичних наук у вигляді механічного зведення воедино різносторонніх відомостей про право [10, с. 361]. Енциклопедія права з часом отримала значення самостійної юридичної дисципліни, яка теоретично узагальнювала висновки інших юридичних наук.

До початку XIX ст. зміст енциклопедії права носив збірний, безідейний характер, а вона фактично становила методологічну основу юридичної науки. Прикладом можуть бути твори Лагуса та Гунніуса, присвячені переважно римському та цивільному праву та процесу. Такий характер енциклопедія зберегла і в творах представників філософської школи XVIII ст. [8, с. 165].

Але в той час відбувся розподіл змісту енциклопедії на два напрями: чисто філософський (природно-правовий) та позитивний. Представниками першого філософського були Х. Вольф, К. Неттельбладт, хоч зміст їх юридичних творів не мав цілісної внутрішньої філософської єдності. Справжнє підґрунтя для філософської енциклопедії права заклав відомий німецький правознавець Ф. Шиллінг у своїй праці «Vorlesungen uber die Methode des akademischen Studiums» 1803 р. (Лекції про метод академічного навчання), який вперше запропонував розглядати енциклопедію права як науку. Автори деяких енциклопедій, виданих у першій половині XIX ст., намагалися підтримати та розвинути ідеї цього вченого, прихильника природно-правової теорії. Що ж стосується другого напрямку позитивного змісту енциклопедії, то його представниками були С. Пюттер, Колер, Гарейс [9, с. 495].

Побудова філософської енциклопедії права взагалі стоїть поруч із розвитком філософського вивчення права: розквіт або занепад останнього виявляється і на послідовності узагальнень енциклопедії права. Звичайно, коли представники історичної школи заперечують необхідність філософського узагальнення історичних явищ, енцикло-

педія права знову стає збіркою елементарних відомостей про право, які узагальнюються на розсуд укладача. У такому значенні енциклопедія права в XIX ст. ототожнювалася із загальною теорією права, чому сприяли занепад філософії права та розвиток юридичного позитивізму. Таким чином енциклопедія права постає насамперед як позитивістська наука.

Але в таких побудовах теж є винятки. Так, філософські узагальнення Ієринга дала його послідовнику Меркелю ідейний поштовх до переосмислення енциклопедії права, що призвело до виникнення загального вчення про державу та право.

Потреба в енциклопедії права, як філософського синтезу сучасних правових вчень буде помітна із загальних напрямів сучасної юридичної науки, яка буде розмежована спеціалізацією, але яка намагається вивчати приватні явища через призму з'ясування загальних законів створення права. При спеціалізації загальний зв'язок частин права легко може бути втрачений. Тому важливо мати філософський синтез правових ідей, який стоїть на рівні сучасного наукового розвитку та може слугувати провідником для вивчення спеціального знання.

Звичайно, дати такий синтез може не кожен учений. Не завжди він можливий, враховуючи стан самої науки та наукової філософії, але наміри та критичні виклади існуючих вчень про право, а особливо з'ясування методів вивчення права завжди повинні бути завданням енциклопедії права.

Енциклопедія права – вступ до курсу юридичних наук, який пропонується на першому курсі юридичних факультетів університетів. Потреба в енциклопедії права як особливому предметі викладання передбачається необхідністю повідомити тому, хто навчається, попередні відомості про право, про різні його відділи та методи вивчення.

Предметом енциклопедії права є загальне вчення про право, тобто це розкриття тих основних ідей правознавства, які пронизують усі спеціальні юридичні дисципліни. І ці ідеї отримують послідовне розкриття відносно до їх особливостей з приватним об'єктом з тої позиції, з якої він розглядається (філософської, теоретико-прикладної чи історичної).

Поряд з цим предмет енциклопедії права покликаний послідовно розкривати перелік питань, які знайомлять нас з правом як загальним об'єктом всіх юридичних наук, вказує на ті основи, на яких ґрунтується спеціалізація юридичних дисциплін, а також розкриває специфіку різних прийомів та методів розробки та дослідження права.

Звичайно право нерозривно пов'язане із державою: держава є безпосередньою сферою для розвитку права. Державна організація на-самперед регулюється правовими формами. Отже, внаслідок нерозривного зв'язку між правом та державою, за загальним вченням про право невід'ємним в енциклопедії права є загальне вчення про державу.

Висновок. У правовому контексті енциклопедія права, поперше, являє собою короткий перелік та огляд всього складу юридичних наук, які викладаються на юридичних факультетах, а по-друге, є спеціальною дисципліною філософського характеру, науковий характер якої загалом залежить від закладених в її основу філософських чи соціологічних посилань.

На сьогоднішні енциклопедію права можна розглядати як узагальнюючий вступ в інтегральне правознавство, що як і будь-який загальний вступ, має обмежений характер. Огляд меж цього енциклопедичного знання, вияв його співіснування з межами іншого правового знання, яке можна уявити лише в глибинні розумінні цих понять, становить одне із завдань енциклопедії права.

Запропоноване бачення проблематики, яке стосується енциклопедії права, в європейській правовій культурі виражається в тому, що дає можливість виявляти методологічні та філософські підстави осмислення нового ідеально цілісного та узагальненого знання про право.

1. Кофанов Л.Л. Возникновение и развитие римского права в VIII–III вв. до н.э. / РАН Институт всеобщей истории и др. / Л.Л. Кофанов. – М.: Статут, 2006. – 547 с.

2. Хутиз М.Х. Римское частное право / М.Х. Хутиз; ответ. ред. С.А. Чибиряев. – М.: Биліна, 1994. – 186 с.

3. Шершеневич Г.Ф. Учебник гражданского права / Г.Ф. Шершеневич. – М.: Спарк, 1995. – 324 с.

4. Тарановский Ф.В. История русского права / Ф.В. Тарановский. – М.: Зерцало, 2004. – 242 с.

5. Антологія української юридичної думки: в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшечунко (голова) та ін. – К.: Видавничий дім «Юридична книга», 2002. – Т. 1. Загальна теорія держави та права, філософія та енциклопедія права / упорядники: В.Д. Бабкін, І.Б. Усенко, Н.М. Пархоменко; відп. редактори В.Д. Бабкін, І.Б. Усенко. – 568 с.

6. Шершеневич Г.Ф. Общая теория права Вып. 1 / Г.Ф. Шершеневич. – М.: Изд. Бр. Башмаковых, 1910. – 368 с.

7. Історія Київського університету / від. ред. проф. О.З. Жмудський. – К.: Видавництво Київського університету, 1959. – 631 с.

8. Коркунов М.М. Лекції по загальній теорії права. – 9-ге видання, без змін. / М.М. Коркунов. – СПб.: Видавництво юридичного книжкового магазину М.К. Мартинова, комісiонера державної типографії, 1914. – 360 с.

9. Філософія права. Хрестоматія: навч. посібник для студентів вищих навч. закладів / під ред. М.І. Панова; уклад.: М.І. Панов, В.А. Бачинін, А.Д. Святоцький. – К.: Вид. дім «Ін Юре», 2002. – 692 с.

10. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко та ін. – К.: Українська енциклопедія, 1998. – Т. 2. Д–Й. – 1999. – 744 с

УДК 340.123:329(477) «18/19»

Н.Я. Корж

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ УКРАЇНСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ КІНЦЯ ХІХ – СЕРЕДИНИ ХХ СТ. ЯК ПРОБЛЕМА ІСТОРИКО-ПРАВОВОЇ НАУКИ В УКРАЇНІ

Досліджується процес становлення правового статусу українських політичних партій кінця ХІХ – середини ХХ ст., розглядається історія українських політичних партій як складова історико-правового процесу, суперечливого, але надзвичайно важливого для становлення держави та права в Україні.

Ключові слова: демократія, конституція, мандати, монархія, правовий статус, партія, програма партії, статут партії.

Исследуется процесс становления правового статуса украинских партий конца ХІХ – середины ХХ в., рассматривается история украинских политических партий как часть историко-правового процесса, противоречивого, но исключительно важного для становления государства и права в Украине.

Ключевые слова: демократия, конституция, мандаты, монархия, правовой статус, партия, программа партии, статут партии.

The process of forming the legal status of the Ukrainian political parties at the end of the 19th and the middle of the 20th centuries is researched, the history of the Ukrainian political parties as a part of the historical-legal process, which was a contradictory one but extremely important for forming the state and law in Ukraine is considered.

Key words: democracy, constitution, mandate, monarchy, legal status, party, programme of a party, statute of a party.